

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS

Kazimieras GAIVENIS

Lietuvių kalbos institutas

TERMINŲ PRAGMATIKA

Terminas *pragmatika* (ženklų ryšiai su vartotojais) pirmiausia siejamas su terminais *semantika* (ženklų ryšiai su išorės pasauliu) ir *sintaktika* (ženklų ryšiai su kitais ženklais). Užsienio terminologai šį terminą ne kartą yra vartoję kalbėdami apie įvairius terminų tvarkybos klausimus (Gajda 1990: 34, Cabré 1999: 27–222 ir kt.).

Šiame straipsnelyje terminą *pragmatika* vartosime kalbėdami apie norminių terminų statusą, nes nei žodis žodžiui, nei terminas terminui nelygu. Pavyzdžiui, liaudies terminijos negalima tapatinti su moksline terminija. Moksliniuose tekstuose kartais nurodomos gana ilgos liaudinių terminų sinonimų eilutės, pvz.: *paprastoji kraujažolė* (*Achillea millefolium* L.) – *balžiedės, balžiedis, gajutės, kraujanosė, kraujanosis, krauvauninkas, kruvinis, kruvinžolė, morklapėlis, nosrava, nosravos, nosravės, pelvuodegiai, pipirninkas, siauranosiai, srauzdė, sraujanosis, sraujanosė, sraujažolė, sraužolė, sravai, sravažolė, sravanosė, sravanosis, sravenis, sravinė žolė, sravžolė, sravožolė, srevas, srevanosis, srevžolė, sriaunanosiai, sruvanosiai, sruvažolė, straviklė, straviklis, stravyklas, strevžolė, strujažolė, šiaurolė, štrausai* (Lietuvos flora VI 96). Kam šie sinonimai moksliniuose leidiniuose pateikiami? Jie dedami turbūt dėl kelių priežasčių: 1) kaip papildomas įvardijimo šaltinis (išskirdami naujas augalų rūšis ar net gentis, botanikai šiuos sinonimus panaudoja terminologizacijos reikalams; 2) kaip terminų istorijos šaltinis (kai kuriuos šių sinonimų praeityje yra vartoję žinomi botanikai) ir t.t. Liaudies terminija yra labai nevienalytė, joje yra ir barbarizmų, ir stipriai stilistiškai konotuotų žodžių. Taigi ne visi liaudies terminai yra tinkami terminologizacijai. Antra vertus, liaudinių terminų turi tik nedaugelis mokslo sričių. Kai kurie specialistai liaudinių terminų labai nemėgsta, laiko juos netiksliais. Tai apskritai ne-

priimtinas požiūris. Kiekvieno liaudinio termino tinkamumą mokslinei terminijai reikia vertinti atskirai, atsižvelgiant į termino darybą, motyvaciją, semantiką, sistemiškumą ir kt.

Šalia liaudinių terminų kai kuriose terminijos srityse plačiai vartojami dar dvejopai terminai: sisteminiai ir nesisteminiai (trivialieji). Pavyzdžiui, chemijos terminijoje nesisteminiai pavadinimai dažniausiai rodo žaliavą, iš kurios gautas ar išskirtas tas junginys (pvz., *obuolių rūgštis*), gamybos būdą (pvz., *pirovynuogių rūgštis*), gamybos vietą (pvz., *Berlyno smėlis*), autorių (pvz., *Michlerio ketonas*) ir kt. (ChemŽ 8). Šie pavadinimai yra seniai vartojami, lengvai įsimenami ir palyginti trumpi. Tuo tarpu sisteminiai pavadinimai, sudaryti pagal IUPAC patvirtintas taisykles, turi tiksliai atspindėti struktūrinę junginio formulę. Dažnai jie esti ilgesni ir sudėtingesni. Pavyzdžiui, nesisteminis terminas yra *amoniakas*, o sisteminis – *trivandenilio nitridas*, nesisteminis – *vanduo*, o sisteminis – *divandenilio oksidas* ir t.t. Dar sudėtingesni yra sisteminiai rūgščių pavadinimai. „Sisteminuose deguoninių rūgščių pavadinimuose yra išskiriamas katijonas (vandenilio atomai) ir didesnio elektrinio neigiamumo dalis (rūgšties liekana arba anijonas). Anijono pavadinime pirmiausia nurodomas deguonies atomų (-okso-) skaičius (*diokso-*, *triokso-* ir t.t.), paskui – rūgšties liekaną sudarantis elementas su priesaga *-atas*. Po pavadinimo skliaustuose rašomas anijono krūvis“ (ChemŽ 11). Pavyzdžiui, nesisteminis pavadinimas *boro rūgštis*, o sisteminis – *trivandenilio trioksoboratas* (3–); nesisteminis pavadinimas *sieros rūgštis*, o sisteminis – *divandenilio tetraoksosulfatas* (2–) ir t.t. Nesistemonių pavadinimų negalima laikyti nenorminiais.

Nenorminiai pavadinimai terminų žodynuose paprastai pateikiami su nuoroda *ntk.* (=neteiktinas). Tai gali būti kieno nors vartotas, bet netaisyklingas terminas, pasenęs ar pakeistas terminas. Sunku sutikti su tais specialistais, kurie mano, kad sąvokos „klaida“ ir „uždraustas terminas“ yra lygiavertės. Šios sąvokos yra susijusios įeities santykiu: visi uždrausti (pakeisti) terminai yra terminijos klaidos, bet ne visos terminijos klaidos yra uždrausti (pakeisti) terminai. Terminai gali pasenti dvejopai: natūraliai ir dirbtinai. Natūraliai sendami terminai tampa istorizmais, t.y. žodžiais, kurie pasitraukia į pasyvią-

ją atsargą todėl, kad išnyksta tos sąvokos, kurias jie įvardija. Pavyzdžiui, istorizmais yra tapę dabar nebevertojamų būties daiktų pavadinimai: *krivūlė, dalgiakirvis, piesta, vyžos* ir kt. Ilgainiui gali pasenti net ir terminų mikrosistemos. Pavyzdžiui, dabar nebetenka reikšmės daugelis giminystės santykius reiškiančių terminų, senoviškų tūrio ir ilgio matų, rankų pirštų pavadinimai ir kt. Kas kita dirbtinai pasendinti, t.y. kieno nors uždrausti terminai bei jų formos. Pavyzdžiui, Valstybinė lietuvių kalbos komisija yra paskelbusi nevartotinomis terminų formas *ipoteka, ekslibris*, taip pat terminus *arenda, bantas, blिकास, planeris, salka* ir kt. Sovietų valdžios metais pasenusiais buvo paskelbti terminai *apskritis, gimnazija, seimas, viršaitis* ir kt. Dabar šie žodžiai atgaivinti ir vėl plačiausiai vartojami.

Terminijos vartotojams visada rūpi terminų patikimumas. Abejodamas dėl terminų tinkamumo, vartotojas arba vartoja žodį *vadinamasis*, arba skliausteliuose prirašo vieną ar kelis abejotino termino sinonimus. Kai kada specialistai savo nuomonę pareiškia ir be jokių užuolankų, pvz.: „Vietoj terminų *kserofitai, mezofitai, saprofitai* turi būti *kserofilai, mezofilai, saprotrofai*“ (Urbonas 1986: 53).

Terminų pragmatika siejasi ir su terminų tikslumu, kuris dažniausiai tapatinamas su vienareikšmiškumu ir reikšmės apibrėžtumu. Praktiniame terminų tvarkybos darbe šis dalykas nelengvai pasiekiamas. Terminų vienareikšmiškumas ugdomas per nuolatinę nuomonių kovą. Nevienodas terminų supratimas gali tęstis dešimtmečiais. Pavyzdžiui, geologijos terminas *facija* gyvuoja daugiau kaip 100 metų, bet iki šiol neturi daugmaž vienodo apibrėžimo. Be to, šis terminas vartojamas ne tik geologijos, bet ir geografijos terminijoje, kur jo supratimas ir apibrėžimas jau truputį vėl kitoks. Tą patį galima pasakyti ir apie terminą *diskursas* (Hawthorn 1998: 72–75). Kultūrinių augalų ir naminių gyvulių terminijoje įvardytasis rūšinis skiriamasis požymis, kryžminimu ir selekcija sparčiai tobulinant veisles, neretai irgi nebetenka savo pirmąsios prasmės. Pavyzdžiui, *žydrasis gvazdikas* (*Dianthus gratianopolitanus*) dabar žydi ne tik melsvai, bet ir baltais, rausvais, raudonais. Tokių terminų taip pat negalima laikyti netiksliais.

Standartizuoti ar atitinkamų institucijų (pvz., Valstybinės lietuvių kalbos komisijos) aprobuoti terminai dažnai laikomi aukščiausios prabos norminiais terminais. Tokiais juos, žinoma, galima laikyti, bet reikia turėti omenyje du dalykus: 1) terminų standartai yra neprivalomi ir 2) mokslininkas visada turi turėti terminų pasirinkimo ir naujų darų kūrimo laisvę. Be šios laisvės neįmanoma mokslo pažanga.

Literatūra

1. Cabré 1999 – Cabré M. Teresa. *Terminology. Theory, methods and application*. Amsterdam / Philadelphia, 1999.
2. Chemž – Daukšas K., Barkauskas J., Daukšas V. ir kt. *Chemijos terminų aiškinamasis žodynas*. Vilnius, 1997.
3. Gajda 1990 – Gajda S. *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole, 1990.
4. Hawthorn 1998 – Hawthorn J. *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*. Vilnius, 1998.
5. Lietuvos flora – *Lietuvos TSR flora*. Vilnius, 1980. T. 6.
6. Urbonas 1986 – Urbonas V. *Grybai*. Vilnius, 1986.

PRAGMATICS OF TERMS

Summary

This article deals with such Lithuanian groups of terms as folk (and dialect) terms, as well as systemic and non-systemic terms. The norms of such terms are discussed. Non-standard terms in Lithuanian dictionaries of terms are marked by the reference *ntk*. However the concepts “klaida” (mistake) and “uždraustas terminas” (forbidden term) are not of equal value. The State Language Commission declares numerous terms to be forbidden, e. g. *arenda*, *blicas*, *planeris*, *salka* etc. If the usage of a Lithuanian term in a text is questionable, it is usually marked by the word *vadinamasis*, which expresses the doubt.

Kazimieras GAIVENIS
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055, Vilnius

Gauta 2000 10 31